

ศึกษาวิเคราะห์สตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

A Critical Study of Women in Theravada Buddhism

แม่ชีบุญช่วย ศรีเปรม,ดร.^๑

Boonchuay Sriprem

Received: May 13, 2020

Revised: June 09, 2020

Accepted: June 11, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์สตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์เพื่อเพื่อศึกษาประวัติของสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อนำรูปแบบที่ดีของสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาทมาประยุกต์ใช้ในสังคม โดยมีระเบียบวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผลการวิจัยพบว่า ประวัติความเป็นมาของสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีชาติ ตระกูล อุปนิสัย การบรรลุมรรคแตกต่างกัน บทบาทของสตรีกับครอบครัวนั้น สตรีต้องมีความกตัญญูกตเวที ต่อบิดา มารดา บทบาทของภรรยาที่ดีต้องตั้งอยู่ในศีลธรรม บทบาทของลูกสะใภ้มีหน้าที่สำคัญโดยทำตามโอวาทของบิดามารดา บทบาทของมารดาที่มีหน้าที่เลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดี บทบาทของอุบาสิกาเป็นผู้เข้าถึงพระรัตนตรัย บทบาทของสามเณรีคือการรักษาศรัทธาธรรมวินัย บทบาทของสิกขมานาคือการฝึกตนเตรียมพร้อมในการอุปสมบท บทบาทของภิกษุณีคือการศึกษาปฏิบัติธรรมและการเผยแผ่พุทธธรรม

คำสำคัญ: (ศึกษาวิเคราะห์), (สตรี), (พระพุทธศาสนาเถรวาท),

---

^๑ สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน่วยงาน Email : boonchuay132@gmail.com เบอร์โทรศัพท์ ๐๙๘-๕๖๕-๖๒๓๙.

Abstract

The research entitle ‘A Critical Study of Women in Theravada Buddhism’ aims to study the historical episode of the women in Theravada Buddhism, to analyze their roles and contributions to Buddhism, to apply their roles and contributions as good examples to the modern society. The results revealed that women’s history in the scripture of Theravada Buddhism, there were various ancestor, character and attainment. The role of women and family, ladies have to gratefulness to their parents. The role of a good wives, they have to exist in morality. The role of daughter-in-law, she has to follow the teachings of parents. The role of mothers, they have to take care of children to be good people. The role of Upasikas, they had taken refuge in the Triple Gem. As Samneri (female novices),they had observed Ten Silas; as Sikkhamana they had to prepare themselves to be ready for ordination as Bhikkhuni; and as Bhikkhuni (female monks), they had to practice meditation, both Samatha and Vipassana) to achieve a full enlightenment.

Keywords: (Study and analysis),(Women),(Theravada Buddhism)

๑. บทนำ

ประเทศอินเดียนับเป็นแหล่งกำเนิดศาสนา ทุกศาสนาล้วนเกิดมาจากมนุษย์ การเรียนรู้เรื่องราวของมนุษย์จึงเป็นการเรียนรู้เรื่องราวของศาสนา^๒ อินเดียมีทั้งศาสนาพราหมณ์^๓ ฮินดู^๔ เซน^๕ อิสลาม พุทธ^๖ คริสต์ ซิกข์ แต่ไม่มีศาสนาใดเป็นศาสนาประจำชาติ ศาสดาทุกศาสนาล้วนเป็นผู้ชายก็จริง ถึงกระนั้นท่านเหล่านั้นก็ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีได้เกิดมาจากมารดาซึ่งเป็นสตรี เมื่อสตรีมีบุตรตามคัมภีร์พุทธศาสนาบ้นทักไว้ว่า มารดาบิดามีบทบาทสำคัญคือห้ามลูกไม่ให้ทำความชั่ว ให้ดำรงอยู่ในความดี ให้ศึกษาศิลปวิทยา หากผู้ครองที่สมควรให้ และมอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันเหมาะสม^๗ นอกจากนี้ มารดาบิดายังให้สิทธิเสรีภาพแก่บุตร ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญไทยฉบับ พ.ศ. ๒๕๖๐ ในมาตรา ๒๗ มีใจความว่า“บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมายโดยชายและหญิงมีสิทธิและเสรีภาพเท่าเทียมกัน” และมาตรการที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิหรือเสรีภาพได้เช่นเดียวกับบุคคลอื่นหรือเพื่อคุ้มครองให้แก่เด็ก สตรี ผู้สูงอายุ คนพิการหรือผู้ด้อยโอกาสโดยไม่ถือว่าเป็นการเลือกปฏิบัติ”^๘

สำนักข่าวบีบีซีได้รายงานเกี่ยวกับปัญหาของสตรีว่า พ่อแม่ชาวอินเดียต้องการมีลูกชายเท่านั้น จึงเกิดค่านิยมที่สามีภรรยาหลายคู่ที่ยังมีลูกจนกว่าจะได้ลูกผู้ชาย อินเดียมีการทดสอบเพื่อกำหนดเพศทารกในครรภ์มารดาซึ่งถือเป็นเรื่องผิดกฎหมาย แต่พฤติกรรมดังกล่าวยังคงเกิดขึ้นอยู่เรื่อยๆ และนำไปสู่การทำแท้งในที่สุด ทำให้โอกาสที่ทารกเพศหญิงทั้งประเทศกว่า ๖๓ ล้านคนหายไปด้วยค่านิยมทางวัฒนธรรมของอินเดีย และมีหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นบางฉบับนำเสนอเคล็ดลับการมีบุตรชาย ทั้งที่ไม่มีมูลความจริงในทางวิทยาศาสตร์ เช่น การหันหน้าไปทางทิศตะวันตกในขณะที่มี

^๒ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, (พิมพ์ ธรรมสาร, **สากลศาสนา**, (นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^๓ พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ สฐิตญาณ), **ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๘.

^๔ พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, (กรุงเทพฯ: สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๖.

^๕ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔**, (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๓๘๗.

^๖ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓๕.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘

^๘ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ๖ เมษายน ๒๕๖๐.

เพศสัมพันธ์ในบางวันของสัปดาห์ โดยรัฐที่ได้รับผลกระทบในเรื่องการตั้งครรรภ์ ได้แก่ รัฐบัญญัติและฮาร์ยานา ผลการวิจัยพบว่า เด็กชายที่มีอายุต่ำกว่า ๗ ขวบ มีถึง ๑,๒๐๐ คน ส่วนเด็กหญิงที่อายุเท่ากันมีมากกว่า ๑,๐๐๐ คน^{๙๙} รัฐที่ได้รับผลกระทบน้อยสุดคือรัฐเมฆาลัย บทบาทสตรีได้ถูกศึกษาอย่างกว้างขวางและนำมาเผยแพร่มากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้แนวคิดแบบสตรีนิยม ตั้งแต่ ค.ศ. ที่ ๑๘ เป็นต้นมา แนวคิดนี้เน้นไปที่บทบาทความสำคัญของผู้หญิงที่ถูกมองข้ามด้วยอคติแบบชายเป็นใหญ่ อีกทั้งข้อจำกัดในที่ผู้หญิงถูกกดขี่ ช่มเหง ถูกเอารัดเอาเปรียบของแต่ละสังคม

เฟมินิสต์^{๑๐๐} ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับสตรีที่สำคัญไว้ ๓ ประการ คือ ๑) เพศวิถี ๒) โครงสร้างนิยม ๓) อัตลักษณ์ทางเพศ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงมีบทบาททางสังคมมากกว่า การแสดงอารมณ์ส่วนตัว^{๑๐๑} ความสัมพันธ์ระหว่างผู้หญิงถูกทำให้เป็นความผิดปกติทางอารมณ์ ภายใต้ความรู้เพศแบบวิทยาศาสตร์ เพศวิถีของหญิงรักหญิงจึงถูกสร้างขึ้นด้วยอคติ^{๑๐๒} ส่วนร่างกายของหญิงและชายถูกกระทำจากอำนาจต่างกัน^{๑๐๓} คือ ความสวยงามเป็นเรื่องของผู้หญิง ส่วนอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ กฎระเบียบของสังคมที่มีต่อผู้หญิงจึงทำให้ผู้หญิงรู้สึกที่ตนเองมีอิสระ จนผู้หญิงเชื่อว่าความเป็นแม่คือธรรมชาติที่แท้จริงของผู้หญิง แต่การเลี้ยงดูบุตรไม่จำเป็นต้องเป็นหน้าที่ของผู้หญิงและความเป็นแม่ก็ไม่จำเป็นต้องผูกติดกับความเป็นหญิงเสมอไป^{๑๐๔}

^{๙๙} ออนไลน์ที่มา <https://www.prachachat.net> (สืบค้น ๓๐/๑/๖๑).

^{๑๐๐} McNay, Lois. ๑๙๙๒. *Foucault and Feminism: Power, Gender, and the Self*. Cambridge: Polity Press.

^{๑๐๑} Smith Rosenberg, Carroll. ๑๙๗๕. *The Female World of Love and Ritual: Relations between Women in Nineteenth Century America*. *Signs*, Vol.๑(๑) (Autumn), ๑.

^{๑๐๒} Faderman, Lillian. ๑๙๗๘. *The Morbidification of Love between Women by ๑๙th Century Sociologist*. *Journal of Homosexuality* ๔ (๑) (Fall ๑๙๗๘), ๗๓.

^{๑๐๓} Bartky, Sandra Lee. ๑๙๘๘. *Foucault, Femininity, and Modernization of Patriarchal Power*. In *Feminism and Foucault: Reflections on Resistance*. Edited by Irene Diamond and Lee Quinby. Boston: Northeastern University Press.

^{๑๐๔} Alcott, Linda. ๑๙๙๕. *Cultural Feminism versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory*. In Nancy Tuana and Rosemarie Tong. (eds.) *Feminism and Philosophy: Essential Reading in Theory, Reinterpretation, and Application*. San Francisco: Westview Press. ๔๓๔.

การสร้างอัตลักษณ์ของผู้หญิงก็เพื่อรองรับอุดมการณ์ครอบครัวและการจัดระเบียบแรงงาน^{๑๕} ส่วนบทบาทและการกระทำของสตรีนั้นต้องขึ้นอยู่กับบรรทัดฐานของสังคม^{๑๖} การที่สังคมได้กำหนดเฉพาะบทบาทใดบทบาทหนึ่ง เรียกว่าเป็นบทบาทที่ถูกกำหนด ถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะไม่ได้ปฏิบัติตามบทบาท หน้าที่คาดหวังโดยผู้อื่น แต่ก็ต้องทำตามบทบาทที่สังคมกำหนดไว้ให้ บทบาทที่ปฏิบัติจริงเป็นบทบาทที่บุคคลแสดงออกมาจริงตามตำแหน่งที่ได้รับมอบหมาย^{๑๗}

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพของอินเดีย สิทธิและเสรีภาพของชายมีมากกว่าสตรี สิทธิของสตรีในพุทธกาล มีโอกาสได้บวชเป็นภิกษุณีถูกต้องตามพุทธบัญญัติ ส่วนการบวชของสตรีในประเทศไทย ได้เพียงเป็นแม่ชีและอุบาสิกา แต่ต่างก็ได้ปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า^{๑๘}

สตรีอินเดียจึงมีสถานภาพด้อยกว่าบุรุษ^{๑๙} ในด้านครอบครัว สตรีผู้มีบทบาทหน้าที่เป็นมารดา เป็นธิดาหรือเป็นบุตรบุญธรรม เป็นภรรยา เป็นลูกสะใภ้ ล้วนต้องมีความอดทนต่อคนในครอบครัวที่มีความเชื่อตามขนบธรรมเนียมวัฒนธรรม และประเพณีดั้งเดิมที่ทำสืบต่อกันมาสูงมาก สตรีไม่มีสิทธิ์ในด้านพิธีกรรม บุรุษเท่านั้นเป็นผู้ทำพิธีกรรมทางศาสนา สิทธิ เสรีภาพของสตรีเมื่อเปรียบเทียบกับบุรุษแล้วอยู่ในวงจำกัด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลก สตรีเริ่มมีสิทธิ เสรีภาพ และมีการพัฒนาศักยภาพเพิ่มขึ้น เนื่องจากสตรีเริ่มมีการศึกษา มีโอกาสฟังพระธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วประพฤติตนตามหลักอริยสัจสี่ อริยสัจสี่และอริยแปดประการ ทำให้สตรีมีคุณธรรมไม่ด้อยไปกว่าบุรุษ อีกทั้งยังสามารถถ่ายทอดหลักธรรมซึ่งเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้แก่บุคคลอื่นที่ต้องการฟังธรรมได้เป็นอย่างดี

อนึ่งงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นว่าการศึกษาวិเคราะห์สตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเล่มนี้ เมื่อผ่านการวิจัย และวิเคราะห์กัลลักรองออกมาตามลำดับขั้นตอนแล้ว ก็จะเป็นประโยชน์แก่

^{๑๕} Butler, Judith. *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge. ๑๙๙๓.

^{๑๖} Lum, J.L. *Role theory : In Childbearing Nursing Perspective*. Philadelphia: F.A.Davis. ๑๙๗๙, p. ๑๒๘.

^{๑๗} Cohen, B.J. *Introduction to Sociology*, New York: Mc Graw Hill, ๑๙๗๙, p.๓๖.

^{๑๘} พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ลายน้ำทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๙} สามารถ บุญรัตน์.ดร., “ภาวะผู้นำสตรี : กรอบแนวคิดตามแนวของพระพุทธศาสนา” *บทความ, วารสารสถาบันวิจัยพหุวัฒนธรรม, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือน กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๕๙*.

การศึกษาค้นคว้า และเป็นบ่อเกิดแห่งสติปัญญา อันจะเป็นแนวทางและแบบอย่างที่ดีของพุทธศาสนิกชน และนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ชาวโลกสืบไป

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์สตรีในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท” สำหรับวัตถุประสงค์ที่ต้องการนำเสนอในบทความนี้มี ๓ ข้อ คือ

๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสตรีในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท

๒.๒ เพื่อวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของสตรีในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท

๒.๓ เพื่อนำรูปแบบที่ดีของสตรีในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทมาประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน

๓. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์สตรีในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท” นี้ ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ขอบเขตของการวิจัยผู้วิจัยได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของสตรี บทบาทของสตรี สิทธิเสรีภาพของสตรีและสถานภาพของสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทอันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิ และได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย หนังสือและเอกสารวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องและสรุปนำเสนอผลการวิจัย

๔. ผลการวิจัย/ประเด็นที่ค้นพบจากการวิจัย

ผลการวิจัยนี้ได้ค้นพบประเด็นที่ตอบวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมาของสตรีในพุทธรูปศาสนาเถรวาท

ประวัติความเป็นมาของสตรีในคัมภีร์ธรรมบท มีจำนวน ๒๙ รูป/คนคือ ๑.พระสุมนาเทวี ๒.พระนางสามาวดี ๓.พระนางवासุสทิตตา ๔.พระนางมาคันทิยา ๕.นางชูชุตตรา ๖.นางสุชาดา ๗.พระนางมัลลิกา ๘.นางปติปฐิกา ๙.นางวิสาขามหาอุบาสิกา ๑๐.พระอุบลวรรณา ๑๑.นางกานดา ๑๒.พระกณชลกาลี ๑๓.พระปฏาจารา ๑๔.นางกิสาโคตมี ๑๕.พระพหูตติกา ๑๖.นางลาชเทวธิดา ๑๗.นางสิริมา ๑๘.พระอุตตรา ๑๙.พระนางรูปันันทา ๒๐.พระนางมัลลิกา ๒๑.ธิดาช่างหูก ๒๒.นางจิญจมาณวิกา ๒๓.เจ้าหญิงโรหิณี ๒๔.นางอุตตรา ๒๕.นางปณณทาสี ๒๖.นางจุฬสุภัททา ๒๗.นางสุนทรีปริพาชกา ๒๘.พระนางเขมา ๒๙.พระนางมหาปชาบดีโคตมี

สตรีที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมบทล้วนมีประวัติ ชชาติตระกูล ความรู้ ความสามารถ สถานภาพ สิทธิเสรีภาพแตกต่างกัน สตรีบางท่านพบว่าเกิดในราชตระกูล เช่น พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระมเหสีพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระมาตุจฉาเจ้าชายสิทธัตถะ พระนางรูปันันทาพระธิดาของพระนางมหาปชาบดีโคตมีบรรลุประอรหันต์ นางวิสาขามหาอุบาสิกาผู้เป็นธิดาของธัญชัยเศรษฐีได้บรรลุนิเวศน์ปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ปี นางจุฬสุภัททา ผู้เป็นธิดาของอนาถปิณฑิกเศรษฐีบรรลุนิ

อนาคามีผล พระนางปฐาจารา พระนางกีสาคโคตมี นางชุชชุตตราได้บรรลุโสดาบันเพราะฟังธรรมจาก พระพุทธเจ้า และได้้นำพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาเผยแผ่ให้แก่พระนางสามาวดีพร้อม ด้วยหญิงบริวาร ๕๐๐ คนฟัง เมื่อการแสดงธรรมจบลงพระนางสามาวดีพร้อมด้วยหญิงบริวารได้ บรรลุเป็นพระโสดาบัน สตรีที่เหลือล้วนมีบุญสั่งสมไว้ดีแล้วมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ขอบรรพชา อุปสมบทเป็นภิกษุณี ได้พิจารณาพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้าบางท่านได้บรรลุ โสดาปัตติผล บางท่านบรรลุสกทาคามีผล บางท่านบรรลุอนาคามีผล บางท่านบรรลุพระอรหัตผล ส่วนสตรีเช่นพระนางมัลลิกา แม้จะยังมีได้บรรลุธรรม แต่ได้ถวายอสทิสทานแด่พระพุทธเจ้า เมื่อละ จากโลกนี้แล้วย่อมบังเกิดในสวรรค์ สำหรับสตรีที่ไม่ดี เช่นนางจิณฺจมาณวิกา ถูกแผ่นดินสูบเข้าถึง อเวจีนรก นางสุนทรปริพาชกา ชอบคบคนนอกศาสนาที่เป็นมิชฌาปฏิญญิจึงถูกพวกเดียรฉายใช้ให้พวก นักเลงไปฆ่า เมื่อตายแล้วถูกนำศพไปทิ้งที่กองขยะ

ประวัติความเป็นมาของสตรีในคัมภีร์ชาดก พบว่า สตรีในคัมภีร์ชาดกจำนวน ๑๙ เรื่อง คือ ๑) อสาดมณฑชาดก เรื่องมนต์มายาหญิง ๒) อัณฑกชาดก เรื่องความวางใจภรรยา แต่สภาพ ของสตรีทั้งหลายหาจะจะได้ยาก ๓) ตักกชาดก เรื่องเล่ห์เหลี่ยมของหญิงเจ้าชู้ ๔) ทูราชานชาดก เรื่องภาวะของหญิงรู้ได้ยาก ๕) อนภริตติชาดก เรื่องจิตขุ่นมัวและไม่ขุ่นมัว ๖) มุทุลักขณชาดก เรื่อง อำนาจความงาม ๗) อุกฉังคชาดก เรื่องหญิงเจ้าปัญญา ๘) สากเกตุชาดก เรื่องบุพเพสันนิวาส ๙) กณเวรชาดก เรื่องหญิงหลายใจ ๑๐) สุจจชชาดก เรื่องภรรยาที่ดี ๑๑) กากาติชาดก เรื่อง นางกากี ๑๒) จุลลธรรมपालชาดก เรื่องความรักของแม่ที่มีต่อลูก ๑๓) สุลันธิชาดก เรื่องนางพิวหอม ๑๔) กัจจანიชาดก เรื่องในกาลไหนๆ ธรรมย่อมไม่ตาย ๑๕) สุลสาชาดก เรื่องผู้รอบรู้เหตุผลย่อม รอดพ้นศัตรู ๑๖) สุรจิจชาดก เรื่องพระเมเหสีของพระเจ้าสุรจิจ ๑๗) มหาปโลภณชาดก เรื่องหญิงเป็น มลทินของพรหมจรรย์ ๑๘) สัมพหุลาชาดก เรื่องความซื่อสัตย์ของพระนางสัมพหุลา ๑๙) อุมมาทนต์ ชาดก เรื่องเสนาบดีถวายนางอุมมาทนต์แด่พระราชา

จากประวัติความเป็นมาของสตรีในคัมภีร์ชาดก สะท้อนให้เห็นว่า ธรรมชาติของสตรีนั้นมี ทั้งดีและไม่ดีคือสตรีที่ดีก็มีมากหลายคน เช่น พระนางมุทุลักขณาให้สตินักบวชที่เป็นฤาษีโดยสอนให้ ท่านรู้จักความลำบากในการต้องทำงานเหน็ดเหนื่อย สุดท้ายพระฤาษีได้สติเกิดความอับอายและ สำนึกตัวได้จนนำพระเมเหสีไปถวายคืน จากนั้นท่านสามารถทำทานให้กลับคืนมาได้ใหม่แล้วก็ กลับไปอยู่ป่าตามเดิมไม่ยอมกลับมาในเมืองอีกเลย สตรีที่มีความซื่อสัตย์มากได้แก่ พระนาง สัมพหุลา สตรีที่มีปัญญาดังสตรีในเรื่องอุกฉังคชาดกที่สามารถเป็นที่พึ่งของครอบครัวได้นับเป็นสตรี ต้นแบบ สตรีที่เป็นภรรยาที่ดีคือสตรีในเรื่องสุจจชชาดก สตรีที่เป็นมารดาที่ดีคือสตรีในเรื่องจุลล ธรรมपालชาดก ส่วนสตรีที่ไม่ดีไม่ควรเอาแบบอย่างคือสตรีที่ไม่มีลัจจะหรือความจริงใจเป็นสตรีที่มี มารยา สตรีที่เจ้าชู้ หลายใจอย่างเช่นสตรีในเรื่องกณเวรชาดก กากาติชาดกและมหาปโลภณชาดก

๒. บทบาทและความสำคัญของสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) บทบาทและความสำคัญของสตรีกับครอบครัว

บทบาทของสตรีในฐานะธิดา พบว่า ธิดาแต่กำเนิดก็คือบุตรสาวของตนเอง ส่วนธิดาบุญธรรมคือบุตรสาวที่ขอมาเลี้ยงไว้เป็นบุตร ในพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวว่ บทบาทหน้าที่ของธิดานั้น ต้องมีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดา มารดา มีหน้าที่ทำตามโอวาท ช่วยเหลือในกิจการงานต่างๆ ให้ท่านเบาแรง และเลี้ยงดูท่านให้มีความสุขกายสบายใจในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ หากท่านมิได้เข้าวัดบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา บุตร ธิดาควรชักชวนให้ท่านเข้าวัดฟังธรรม ให้ท่าน รักษาศีล เจริญภาวนา ตามสมควร เมื่อบิดามารดาหรือบุพการีสิ้นชีวิตแล้ว บุตรและธิดาควรทำบุญอุทิศไปให้ท่าน

บทบาทของสตรีในฐานะภรรยา พบว่า ภริยา ๓ จำพวก คือ

๑) วธกาภริยา ได้แก่ภรรยาเสมอด้วยเพชรฆาต เป็นพวกที่มีจิตใจไม่ดี ชอบทำร้าย ชอบด่าทอสาปแช่ง คิดฆ่าสามี หรือมีชู้กับชายอื่น

๒) โจรีภริยา ได้แก่ ภรรยาเสมอด้วยโจร เป็นคนล้างผลาญ สร้างหนี้สิน หาได้เท่าไรก็ไม่พอใช้ หรือเอาเรื่องในบ้านไปโพทนาให้คนข้างนอกรับรู้ทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง

๓) อัยยาภริยา หมายถึงได้แก่ ภรรยาเสมอด้วยนาย เป็นคนชอบข่มสามีให้อยู่ในอำนาจ ไม่ให้เกียรติสามีเมื่ออยู่ต่อหน้าผู้อื่น ชอบสั่งการหรือเอาแต่ใจตัวเอง เห็นสามีเป็นคนไร้ความสามารถ แต่ตัวเองเป็นผู้นำ ในทางพระพุทธศาสนามากล่าวว่า ภรรยา ๓ จำพวกนี้ล้วนแต่เป็นคนทุศีล หยาบช้ำ ไม่เอื้อเฟื้อต่อสามี เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรก

สำหรับภรรยา ๔ จำพวก คือ

๑) มาตาภริยา หมายถึง ภรรยาเสมอด้วยแม่ คือผู้ที่มีความรักต่อสามีอย่างสุดซึ้งไม่เคยทอดทิ้งแม้ยามทุกข์ยาก ป่วยไข้ ไม่ทำให้มีเรื่องสะเทือนใจ

๒) ภคินีภริยา หมายถึง ภรรยาเสมอด้วยน้องสาว คือผู้ที่มีความเคารพต่อสามีในฐานะพ่อบ้าน แต่ขัดใจกันบ้างตามประสาคนใกล้ชิดกันแล้วก็ให้อภัยกัน โดยไม่คิดพยาบาท เดินตามแนวทางของสามี ต้องฟังพาสามี

๓) สขีภริยา หมายถึง ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน ต่างคนต่างก็มีอะไรที่เหมือนกัน ความสามารถพอกัน ไม่จำเป็นต้องฟังพากัน ไม่คอยขอมกัน เป็นตัวของตัวเอง แต่ก็รักกันและช่วยเหลือกันโดยต่างคนต่างทำหน้าที่ของตัวเอง

๔) ทาสีภริยา หมายถึง ภรรยาเสมอด้วยคนรับใช้ คือภรรยาที่อยู่ภายใต้คำสั่งสามี โดยไม่มีข้อโต้แย้ง สามีเป็นผู้เลี้ยงดู สั่งอะไรก็ทำอย่างนั้นแม้จะไม่เห็นด้วยก็ไม่ออกความเห็น อดทนทำงานตามหน้าที่ตามแต่สามีจะสั่งการ แม้ถูกดูต่ำ เหยียดก็ยังไม่ท้อถอยได้โดยไม่โต้ตอบ ทำหน้าที่ภรรยาที่ดีต้องตื่นก่อนนอนที่หลัง เคารพคนรอบข้างของสามี ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง และรู้จักเก็บรักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้เป็นอย่างดี

ภรรยา ๔ จำพวกดังกล่าวนี้ เป็นภรรยาที่ดี เพราะตั้งอยู่ในศีลธรรม ถนอมรักไว้ยั่งยืน เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

บทบาทของสตรีในฐานะสะใภ้ นางวิสาขามหาอุบาสิกา มีหน้าที่สำคัญโดยทำตาม
โอวาทของบิดา ๑๐ ข้อ คือ

๑) ไฟในอย่านำออก หมายถึง เมื่อเห็นโทษของพ่อผัว แม่ผัวหรือสามีแล้ว อย่านำ
โทษนั้นไปกล่าวให้คนภายนอกรู้

๒) ไฟนอกอย่านำเข้า หมายถึง เมื่อคนบ้านใกล้เคียงพูดถึงความไม่ดีของพ่อผัว
แม่ผัวหรือของสามีก็จงอย่านำคำเหล่านั้นมาพูดต่อให้พ่อผัว แม่ผัวหรือสามีฟัง

๓) จงให้แก่คนที่ควรให้ หมายถึง ใครมายืมเงินหรือของใช้ไปแล้ว นำมาส่งคืนใน
เวลาอันควรก็จงให้แก่บุคคลเหล่านั้น

๔) จงอย่าให้แก่คนที่ไม่ให้ หมายถึง ใครมายืมเงินทองของใช้แล้วไม่ส่งคืน จงอย่า
ให้แก่บุคคลเช่นนั้นอีก

๕) จงให้แก่บุคคลทั้งที่ให้และไม่ให้ หมายถึง เมื่อญาติหรือมิตรยากจนมาพึ่งอาศัย
หรือยืมเงินทองของใช้ จงให้แก่คนเหล่านั้น เขาจะใช้คืนหรือไม่ใช้คืนก็ตาม

๖) พึงนั่งให้เป็นสุข หมายถึง ควรนั่งในที่อันเหมาะสมแก่ตน เช่น ไม่นั่งขวางประตู
เมื่อสามีหรือพ่อผัวแม่ผัวนั่งอยู่ในที่ต่ำ ตนเองไม่ควรนั่งในที่สูง เป็นต้น

๗) พึงบริโภคให้เป็นสุข หมายถึง ไม่ควรบริโภคก่อนพ่อผัว แม่ผัวหรือสามี พึงดูแล
ปรนนิบัติท่านให้บริโภคให้เป็นสุขก่อน แล้วตนจึงจะบริโภคในภายหลัง

๘) พึงนอนให้เป็นสุข หมายถึง ไม่พึงนอนก่อนสามี พ่อผัวหรือแม่ผัว พึงปฏิบัติท่าน
เหล่านั้นให้นอนให้เป็นสุขก่อนแล้ว ตนจึงนอนในภายหลัง

๙) พึงบำเรอไฟ หมายถึง พ่อผัวแม่ผัวและสามีเป็นประหนึ่งกองไฟ เพราะสามารถ
ให้ทั้งคุณและโทษ ให้คุณแก่ผู้ปฏิบัติชอบ ให้โทษแก่ผู้ปฏิบัติไม่ชอบ เพราะฉะนั้นพึงปฏิบัติบำเรอท่าน
เหล่านั้นโดยชอบ

๑๐) พึงนอบน้อมเทวดาภายใน หมายถึง ภรรยาหรือสะใภ้พึงเห็นพ่อผัวแม่ผัวและ
สามีเป็นเช่นเทวดา พึงปฏิบัติท่านเหล่านั้นโดยเคารพ พึงเคารพอ่อนน้อมต่อท่านเหล่านั้น

บทบาทของสตรีในฐานะมารดา พบว่า มารดา บิดา มีหน้าที่เมตตา กรุณา มุทิตา
อุเบกขาต่อบุตรธิดาดุจพระพรหม เป็นบูรพาจารย์หรืออาจารย์คนแรกในโลกสอนให้เรียกพ่อ แม่
สอนให้รู้จักรับผิดชอบชีวิต เป็นที่นับถือของบุตรคือให้ความรัก ความยุติธรรมต่อบุตรธิดาทุกคนอย่าง
เท่าเทียมกัน เป็นผู้อนุเคราะห์บุตรคือคอยสอดส่องดูแลบุตรธิดาให้ได้รับความสุข

๒) บทบาทและความสำคัญของสตรีกับศาสนา

บทบาทของสตรีในฐานะอุบาสิกา พบว่า อุบาสิกา มีบทบาทสำคัญในการรักษาศีล ๕
ศีล ๘ หรือศีลอุโบสถ ถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก

บทบาทของสตรีในฐานะสามเณรี มีบทบาทสำคัญในการรักษาพระธรรมวินัยคือ
สมาทานรักษาศีล ๑๐ ข้อ อย่างเคร่งครัด

บทบาทของสตรีในฐานะสิกขมานา บทบาทความสำคัญของสิกขมานาคือเพื่อฝึกตนเตรียมพร้อมที่จะให้ตนมีความอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากและอุปสรรคต่างๆ ในการอุปสมบทเป็นภิกษุณี

บทบาทของสตรีในฐานะภิกษุณี ภิกษุณี ๖๖ องค์ ล้วนมีบทบาทสำคัญในด้านการบรรลุลุทธิ การเผยแผ่ธรรม เป็นภิกษุณีพระอรหันต์ที่ได้รับยกย่องจากพระศาสดาว่าเป็นเอตทัคคะ คือเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านต่างๆ ๑๓ องค์ ดังนี้

- ๑) พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านรัตต์ัญญู
- ๒) พระเขมาเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านผู้มีปัญญามาก และทรงแต่งตั้งให้เป็นอัครสาวิกฝ่ายขวา
- ๓) พระอุบลวรรณาเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านผู้มีฤทธิ์และเป็นอัครสาวิกการฝ่ายซ้าย
- ๔) พระปฏาจาราเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านทรงพระวินัย
- ๕) พระนันทาเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านเพ่งฌาน
- ๖) พระธรรมทินนาเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านธรรมกถึก
- ๗) พระโสณมาเถรี ได้รับด้านปรารธนาความเพียร
- ๘) พระสกุลาเถรี ได้รับเอตทัคคะ ด้านทิพยจักขุ
- ๙) พระภัททาภุณทลเกสาเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านตรัสรู้เร็วพลัน
- ๑๐) พระภัททาภิลานีเถรี ได้รับเอตทัคคะ ด้านบุพเพนิวาสานุสสติญาณ
- ๑๑) พระภัททาภักจจานาเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านผู้ทรงอภิญา
- ๑๒) พระกีสาคโคตมีเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านผู้ทรงจักร์ราหมอง
- ๑๓) พระสิงคาลมาตาเถรี ได้รับเอตทัคคะด้านศรัทธาวิมุตติ

๓. รูปแบบที่ดีของสตรีในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) รูปแบบที่ดีของอุบาสิกา เช่น นางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นบุคคลต้นแบบเป็นธิดาตัวอย่างที่ดีในด้านเชื่อฟังคำสอนของบิดาคืออนนชยเศรษฐี เป็นลูกสะใภ้ที่ดีคือสามารถทำให้พ่อสามีที่เป็นมิชฌาทิฐินับถือศาสนาอื่นกลับมาเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงได้ดวงตาเห็นธรรม และเรียกลูกสะใภ้ว่ามีคารมารดา เป็นมหาอุบาสิกาที่อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างดีเลิศ ได้บรรลุลุทธิเป็นพระโสดาบันตั้งแต่อายุ ๗ ปี พุทธศาสนิกชนควรเอาแบบอย่างนางวิสาขามหาอุบาสิกา โดยน้อมนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาดำเนินชีวิตประจำวันให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่ตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ

๒) รูปแบบที่ดีของภิกษุณี เช่น พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี เป็นแบบอย่างที่ดีทางธรรมคือการรับและปฏิบัติตามครุธรรม ๘ ประการ และพระอรหันต์ภิกษุณีรักษาศีล ๓๑๑ ข้อ ในการบำเพ็ญเพียรอบรมเจริญจิตตภาวนา จนกระทั่งได้บรรลุลุทธิขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา มีการศึกษาวิเคราะห์สตรีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท อภิปรายสาระสำคัญ มีการสรุป วิเคราะห์

ประวัติความเป็นมาของสตรีในธรรมบทและชาดก บทบาทหน้าที่ที่สำคัญของสตรีตามที่ปรากฏในพระสูตรที่กำหนด มีการบรรยายสรุป และรายงานเป็นรูปเล่ม เป็นต้น

๕. องค์ความรู้ใหม่ (Originality and New Body of Knowledge)

การศึกษาวิเคราะห์สตรีทำให้เกิดองค์ความรู้ เป็นแนวทางการรวบรวมสตรีในธรรมบทและสตรีในชาดกซึ่งเป็นคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการอธิบายหลักคำสอน ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการค้นคว้าวิจัย นอกจากนั้น ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ถึงบทบาท ความสำคัญ สิทธิ เสรีภาพของสตรี ในด้านการอธิบายหลักธรรม ด้านการสื่อความหมายเชิงอุปมา-อุปมัย ด้านการศึกษาพระวินัยของพระสงฆ์ ด้านการศึกษาพระสูตรของพระสงฆ์ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงคุณค่าของคัมภีร์

๗. สรุป

คัมภีร์สารัตถมัญชุสา อังคุดตรฎีกา ทุติยภาค นี้ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ในประเทศไทยยังไม่มีผู้แปล มีอยู่ในรูปของภาษาบาลีอักษรไทย คัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นมาอธิบายขยายไขข้อความของอรรถกถาพระสูตร เพื่อให้มีเนื้อความชัดเจนเข้าใจง่ายขึ้น และง่ายต่อการทำความเข้าใจพระสูตร อีกทั้งทางด้านเนื้อหา ไวยากรณ์ ความลึกลับ และความอลังการภาษาบาลีที่ท่านแต่งไว้นั้นมีคุณค่าต่อการศึกษาภาษาบาลีเป็นอย่างมาก และเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่วงศ์พระธรรมวินัย แก่อนุชนรุ่นหลังผู้มีศรัทธาศึกษาในพระพุทธศาสนาสืบ ๆ ไป

เอกสารอ้างอิง

พระครูนิพัทธ์กัลยาณวัฒน์ (คนอง ปลายน้ำทอง), “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพบทบาทและสิทธิของสตรีในสมัยพุทธกาลกับสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(พระพุทธศาสนา), บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, กรุงเทพฯ:สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, ๒๕๔๐

พระธรรมเมธาภรณ์ (ระแบบ วิฑูยาโณ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา, กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (สุวฑฺฒนมหาเถร) (๙๑ เล่ม), นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๕๖.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ๖ เมษายน ๒๕๖๐.

ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔, กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, (พิมพ์ ธรรมชเรศ), ศาสดาศาสนา, นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

สามารถ บุญรัตน์.ดร.,“ภาวะผู้นำสตรี : กรอบแนวคิดตามแนวของพระพุทธศาสนา” บทความ, วารสารสถาบันวิจัยพหุวัฒนธรรม,ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือน กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๕๙.

ภาษาอังกฤษ

Alcoff, Linda. **Cultural Feminism versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory**,In Nancy Tuana and Rosemarie Tong. (eds.) **Feminism and Philosophy: Essential Reading in Theory, Reinterpretation, and Application**. San Francisco: Westview Press, ๑๙๙๕.

Bartky, Sandra Lee. **Foucault, Femininity, and Modernization of Patriarchal Power. In Feminism and Foucault: Reflections on Resistance**. Edited by Irene Diamond and Lee Quinby. Boston: Northeastern University Press, ๑๙๘๘.

Butler, Judith.**Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex**. New York: Routledge. ๑๙๙๓.

Cohen,B.J. **Introduction to Sociology**, New York: Mc Graw Hill, ๑๙๗๙.

Faderman, Lillian. **The Morbidification of Love between Women by ๑๙th Century Sociologist**.*Journal of Homosexuality*,๑๙๗๘.

Lum, J.L **Role theory : In Childbearing Nursing Perspective**. Philadelphia: F.A.Davis. ๑๙๗๙.

McNay, Lois. **Foucault and Feminism: Power, Gender, and the Self**. Cambridge: Polity Press, ๑๙๙๒.

Smith Rosenberg, Carroll. **The Female World of Love and Ritual: Relations between Women in Nineteenth Century America**. *Signs*, Vol.๑(๑) (Autumn), ๑๙๗๕.

